

A SZTRÁJK ÉS FOGALOMKÖRÉNEK MAGYAR KIFEJEZÉSEI

BAKOS FERENC

I.

1. A hazánk felszabadulása óta eltelt tizenöt évben nyelvtudományunk sok régi tartozását törlesztette vagy ezeknek törlesztése legalábbis folyamatban van. Ilyen adósság a magyarországi munkásmozgalom nyelvének, főleg pedig ennek korai szakaszának feldolgozása. Sajnos, e téren a legutóbbi időig igen kevés történt, és ZSOLDOS JENŐNEK, reformkori nyelvünk kiváló ismerőjének néhány példamutató cikkén kívül (Munkásmozgalmi hatások a reformkor nyelvében. Nyr. LXXX, 417—424; Adalékok *proletár* szavunk történetéhez. Nyr. LXXXIII, 1—17, stb.) ez irányban nem igen folytak kutatások.* Fentebb idézett első cikkében ZSOLDOS többek között a sztrájk fogalomkörének magyar kifejezéseivel is foglalkozik (419—21), tanulmánya jellegéből kifolyóan azonban a részletes és beható elemzésre nem kerülhetett sor.

ZSOLDOS cikkén kívül nyelvészeti irodalmunkban több ízben is szó volt a *sztrájk*ról, ugyanis 1896-ban a Jelenkor c. folyóirat pályázatot hirdetett idegen szavak, közöttük a *sztrájk* megmagyarosítására (Nyr. XXV, 322). A beküldött javaslatok közül az akkori bíráló bizottság jellemző módon a *csököny* szót jutalmazta. Ennek erőltetett voltára SASSI NAGY LAJOS rögtön rámutatott (Nyr. XXV, 542); ezt követően pedig a Nyr. XXVIII. évfolyamában még két javaslatot közölt: LEGÁNYI GYULA a *bérharcot* (411), KROPF LAJOS pedig a *vonakodást* ajánlotta (509). Szavunkat azonban ezek nem tudták kiszorítani, annál is kevésbé, mert ekkor már a magyar köznyelvben egész sor kifejezés volt járatos a sztrájk fogalmára; minderről azonban a javaslattevők nem látszottak tudomást venni. Sőt, mintegy húsz év múlva a Pesti Hírlap pályázatával kapcsolatban is tettek kísérleteket a magyar megfelelő megtalálására. Ekkor merült fel a szónak a tájnyelvi *hujával* való helyettesítése — „több vidéken ugyanis *hujá!* kiáltozással jelzik a munka megszüntetését, ha a munkára szánt idő letelt” (MNY. XXII, 352) —, a következő évben pedig BALOGH JÓZSEF a *munkatörés* szóval vélte helyettesíthetőnek a *sztrájkot* (MNY. XXIII, 58). A javasoltak kö-

* Figyelemre méltó kezdeményezés a III. országos tudományos diákköri konferencia alkalmával elhangzott előadás és vita a Tanácsköztársaság nyelvéről (vö. MNY. LV, 391—7).

zül csak a *bérharc* került be a köznyelvbe; ez azonban tudvalevőleg nem azonos a *sztrájk*kkal, mivel nem minden bérharc vezet sztrájkra, másrészt a sztrájk nem ritkán kifejezetten politikai jellegű.

Meg kell még említenünk PÁPAY JÓZSEF cikkét a sztrájk magyarosodásáról (Nyr. XXV, 315—316), a cikkben foglaltakkal a későbbiekben foglalkozunk.

2. A sztrájk fogalomkörével kapcsolatos kifejezéseket, mint a társadalom történetének nyelvi vetületét helyesen akkor tanulmányozzuk, ha vizsgálódásainkat a sztrájkok történetével párhuzamosan végezzük. Tekintettel arra, hogy jelen tanulmány a sztrájk magyar elnevezéseivel foglalkozik, bennünket jelenleg a XIX. századi és magyarországi sztrájkok érdekelnek elsősorban; mivel a *sztrájk* szó és az egyéb magyar szó- és kifejezésanyag a modern nagyipari proletariátus mozgalmával kapcsolatos. A sajátos magyar iparfejlődést figyelembe véve két korszakot különböztethetünk meg. Az első a századforduló idejétől az 1867-i kiegyezésig terjed. 1848-ig a nagyipar fejlődését az osztrák függetlenül a feudalizmus bilincsei akadályozzák, az abszolutizmus idején pedig az osztrák tőke beáramlása és versenye bénítja a hazai tőkés fejlődést. Ebben a korszakban szoros értelemben vett sztrájkokkal nem igen, legfeljebb csak 1848-ban és ezt követően találkozunk, amelyeket főleg külföldet járt és ott öntudatra ébredt munkások ösztö-
nöznek.

A második szakasz az 1867-i kiegyezéssel kezdődik. A kiegyezés a kapitalizmus magyarországi fejlődését tetemes mértékben meggyorsította, s egyben a szervezett munkásmozgalom megindulásának is utat nyitott. Tulajdonképpen csak ettől az időtől kezdve számolhatunk a mai értelemben vett, vagyis tudatos és osztályalapon álló munkásszervezettől irányított sztrájkokkal. Nem tekinthető tehát pusztán véletlennek, hogy bár a megelőző szakaszban keletkezett, a sztrájk fogalmát jelölő számos kifejezés továbbél, ugyanakkor nem kevés az olyan általános jellegű, a fogalmat inkább körülíró, mint megjelölő nyelvi forma, amellyel ebben a második szakaszban már nem találkozunk. Bár nem lehetetlen, hogy korábbi adat is előkerül, mégis jellemzőnek kell tartanunk, hogy *sztrájk* szavunkra az első adatokat 1865-ből és 1868-ból találtuk, s 1870-től kezdve számos ekkor felbukkanó kifejezést és szót tarthatunk számon, amelyek 1871-től kezdve a polgári sajtóban is megjelennek.¹

¹ Forrásaim a következők voltak: az akadémiai nagyszótár anyaga (innen származnak az írói nyelvhasználatra vonatkozó adatok), az 1848—1900 közötti időszak munkásmozgalmi anyagát (szocialista és polgári sajtó, rendőrségi jelentések, levéltári iratok) összegyűjtő „A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai” sorozat első két kötete (Budapest, 1953—54, Szikra; — a továbbiakban MMTVD), végül az 1870—1900. évek egyes fontosabb napi- és hetilapjai; a használt rövidítések: AMŰ. = Általános Munkás Újság, Fg. = Függetlenség, H. = A Hon, MunkÚjs. = Munkások Újsága, MHEK. = Munkás Heti Krónika, N. = Népszava, Nemz. = Nemzet, PN. = Pesti Napló, Testv. = Testvériség; — egyéb újságok teljes címükön szerepelnek.

Adataimat időrendben egy-egy nagyobb hazai sztrájk sajtóvisszhangja köré csoportosítva közlöm, hogy ezáltal egy-egy év vagy kisebb időszakasz nyelvi állapotát át tudjuk tekinteni. Az 1867 utáni, második korszak tárgyalása során azonban, módszertani okokból, a sztrájk írás- és ejtésváltozatainak tanulmányozását a magyar nyelvi fejlődés bonyolultsága következtében külön kellett választani.

II.

3. A hazai céhrendszer bomlásával kapcsolatban számos esetben fordul elő, hogy a mesterlegények munkabérkövetelések miatt mestereiket elhagyták, így pl. 1802-ben, 1807-ben (MÉREI: Munkásmozgalmak 1848—1849. Bp., 1948. 23.). Egy ilyen megmozdulással foglalkozik az az 1802-ből kelt latin nyelvű irat, amelynek csak 1835-i magyar fordítását ismerjük: „a' kiszabott bérrel meg nem elégedő, és özveszöllalkozásból dolgozni nem akaró Varga, vagy is Csizmadia-Legények közül sokan Gazdáiktól minden Bizonyosság-Levél (Kundschaft) nélkül titkon elillantottak” (Kassics: A' Magyar Országi Mester-Embereket... illető Kegyelmes Királyi Rendeléseknek Kivonatai. Bécsben 1835. 28—29; vö. még 31). Nagyobb arányú megmozdulásra került sor 1836 februárjában Pesten (MÉREI: Századok LXXXII [1948], 81—100); az ezzel kapcsolatos iratok azonban német nyelvűek. Így csatlakoznunk kell ZSOLDOS azon nézetéhez, hogy „A fogalom első magyar kifejezéseinek megszületéséhez a feltételeket az 1834. évi lyoni munkásfelkelés és az 1838. évben tartott első chartista nagygyűlés teremtette meg” (Nyr. LXXX, 419), amelyekről az akkori magyar nyelvű sajtó részletesen beszámolt.

A ZSOLDOS feltárta gazdag anyag, amelynek csak egy részére találunk későbbi adatokat, arról tanúskodik, hogy az egykorú tudósítók különféle módokon és körülírásokkal próbálják a sztrájk fogalmát kifejezni. Logikailag valamennyi a munka megszakítását, illetve megszakadását ragadja meg; a nyelvi kifejezési eszközök használatát tekintve sajátos kettősséget figyelhetünk meg. Mindezekben alapvető jegyként a *munka* szó szerepel, az egyik csoport azonban a folyamat megszakítására a *fel-* vagy *félbe(n)-* igekötő segítségével utal (1834: *munka-felfüggesztés*, a *munka félbeszakasztása*, a *munkák félben szakadtak*, *felhagytak a munkával*; 1838: a *munka felfüggesztetik*), míg a második esetben a *szün-* szótövből képzett valamely szó áll a *munka* mellett (1834: *munkaszünet*, a *munkát megszüntetik*, (munka)*megszüntetés*, *megszűnik a munka*; 1838: *munka-szünés*; ide vonható az 1834-ből származó *megszüntek dolgozni*). Fel kell hívnunk arra is a figyelmet, hogy a főnévi és igei jelentésű kifejezések párhuzamosan jelentkeznek. Látni fogjuk, hogy a fogalom nyelvi kifejezésének története során ezek a mozzanatok mindvégig döntők. A sztrájkra vonatkozó legkorábbi adatokat még a következőkkel szerezhetjük meg: „a gyári munkások egybeállása... miszerint csoportosan egyezkedve *megszünjenek a munkától*, nagyobb napibér kicsikarása végett” (Vasárnapi Újság 1839. 276. sz. — Közli: CSETRI ELEK — IMREH ISTVÁN — BENKŐ SAMU: Tanulmányok az erdélyi

kapitalizmus kezdeteiről. Bukarest, 1956. 93. Az adatot MÉREI GYULA szívességének köszönöm); „vége volna a' földes úr 's paraszt közti *munkamegtagadás'*... következtében támadni szokott viszálykodásoknak” (Bp. Szle, 1840. 13. — Trefort Ágost az úrbéri szolgáltatásokról értekez.) A *munkamegtagadás*-sal együtt, amelyet egyébként ZSOLDOS csak 1870-ből adatol, megjelenik a sztrájkjal kapcsolatos kifejezésekben érvényesülő második logikai mozzanat: a munka végzésével szembeni határozott álláspont, a nem-dolgozás.

4. Az 1848—49-i munkásmozgalmak legfontosabb dokumentumait MÉREI GYULA gyűjtötte össze már idézett munkájában. A tőle közölt és az akkori sztrájkmozgalmakkal kapcsolatos okmányok szövegéből kiderül, hogy még ekkor sem jelentkezik a *sztrájk* szó, hanem továbbra is körülírásokkal, részben a ZSOLDOS idézte kifejezésekkel jelölik a fogalmat: „az összes Kerékgyártó legények *műhelyeiket elhagyták*, s mind addig, míg a Czéh által kérésük nem telyesitetik, *dolgozni nem akarnak*” (41), „némely czéhek fijatalságának egy része e héten a *műhelyeket oda hagyta, a munkából kiállott*” (237), „A fiatalság közt az volt határozva, hogy ha az idegeneket ki nem küldik, egyszerre *megszűnnek dolgozni*” (244), „A helybeli kovácslegények tegnap előtt *műhelyeikben dolgozni megszűnvnén* és szállójokon összecsoportozván...” (240), „a legényeket felszólította, hogy a *munkát hagyják el*” (239), „az asztalos segédek tulzott igényeik és *munkávali felhagyásuk* elhárítván, a rend és csend helyreálljon” (239), „számos idevaló asztalos segédek... nemcsak a *munkából kiállottak*, hanem... azokat is a *munkávali felhagyásra* fenyegetőleg kényszerítették, kik külömben azt az eddigi viszonyok mellett is szívesen folytatnák” (239). Ezek az adatok több szempontból is érdekesek: jellemző a sztrájk fogalmának kétszeres kifejezése (*a műhelyeket elhagyták, dolgozni nem akarnak; a műhelyeket oda hagyta, a munkából kiállott*), mintha a szerző attól tartana, hogy a fogalmat nem tudja eléggé világosan, egyértelműen kifejezni és evvel párhuzamosan jelenik meg egy újabb, immár harmadik logikai mozzanat: *a munkát (műhelyt) otthagyja (elhagyja)*. A most jelentkező *a munkából kiállott* a munkafolyamat megszakítását kifejező szókapcsolatokhoz illeszkedik.

Ha ezeket a kifejezéseket összehasonlítjuk ZSOLDOSnak egy évtizeddel korábbi anyagával, szembetűnik, hogy aránylag kevés a közös elem (ilyen a kissé túl általános, körülíró jellegű *megszűnik dolgozni* és *a munkát felhagyja* szókapcsolat főnevesedése: *munkávali felhagyás*); elhamarkodottan ítélnénk azonban, ha úgy vélnénk, hogy a régebbi kifejezések nem gyökeresedtek meg. Ez csak *a munka félbeszakasztása ~ a munkák félben szakadtak — munka-szűnés ~ megszűnik a munka* főnév ~ ige párokra, továbbá *a munka-felfüggesztés* összetételre áll, amelyekre későbbi adatokat nem találtam. Kétségtelen azonban, hogy a sztrájk fogalmának még nincs általánosan elfogadott, nyelviileg egyenértékű megfelelője: a fogalmat közérthetően kifejezni akaró szerzőnek a megfogalmazás még gondot okoz, ezért a sokféle, állandóan szaporodó megoldási kísérlet és végső fokon ez fog majd az idegen szó átvételére vezetni.

5. A forradalom és a szabadságharc leverése után, az önkényuralom tombolása idején a brennbergi és selmebányai bányászmozduláson kívül — csak német nyelvű egykorú forrásanyaggal rendelkezünk — jelentősebb sztrájkmozgalmaknak nem igen volt terük. Az egyébként rendkívül erősen korlátozott sajtóban azonban itt-ott híradás történik egy-egy sztrájkról. 1857. július 28-án a Pesti Napló például így ír: „[néhány munkás] nemcsak, hogy a munkát folytatni nem akarta, hanem a többit is, kik példájokat nem akarták követni, veréssel fenyegette”, négy évvel később pedig ilyen újsághírt olvasunk: „A pesti szedők nagy része ma csakugyan nem jelent meg a nyomdáknak” (Pesti Hirnök, 1861. aug. 14.). Az ilyen körülírások minden valószínűség szerint tudatos politikai megfontolásból fakadnak: a sztrájknak, illetve magának a lehetőségnek még az árnyékát is kerülni. Kevésbé burkoltan ad hírt a napisajtó az 1863. június elsején történt eseményről: „A pesti Kőbánya közelében a Drasche-féle téglagyárban a munkások tegnapelőtt fölzendültek s magasabb munkabért követelve *nem akartak dolgozni*” (Magyar Sajtó, 1863. jún. 3.), „A Drascheféle budai (!) téglavetőn tegnapelőtt komoly zürzavar történt. A munkások egy része nagyobb napszámot követelve *nem akart dolgozni* és megtámadta azokat, kik az eddigi díj mellett folytatták a munkát” (Pesti Hirnök, 1863. jún. 3.), „A pesti Kőbánya közelében fekvő Drasche-féle téglavető munkásainak nagyrésze, tegnapelőtt, munkadíjfelemelést követelve, a *munkát megtagadta*” (Független, 1863. jún. 4.). E három, nagyjából azonos megfogalmazásban a már régebről ismert *dolgozni nem akar* kifejezés jelentkezik, illetve felbukkan a *munkamegtagadás* ígés kapcsolata: *a munkát megtagadja*. Ugyanakkor meg kell említenünk azt is, hogy az 1868-cal kezdődő második korszakban a *dolgozni nem akar* és *megszűnik dolgozni* kifejezések 'sztrájkol' jelentésben adataim között már nem szerepelnek és így osztoznak az 1834—38 után hasonló jelentésben nem adatolt, említett nyelvi formák sorsában. Magától értetődik, hogy a későbbi évek során ezek itt-ott felbukkanhatnak; nem valószínű azonban, hogy ezeknek a század harmadik harmadában komolyabb szerepük lett volna. A háttérbe szorulás, vagy az esetleges kiveszés elsődleges okai között ezeknek túlságosan is általánosító jelentését, körülíró voltát kell keresnünk.

Az önkényuralom idején megjelent magyar—német és német—magyar szótárak tanúsága sem érdektelen. 1862-ben BALLAGI szótárában megjelenik az *Arbeitseinstellung*, amelyet *munkaszünet*nek fordít és nyilván ezt veszi át 1865-ben FOGARASI; ugyanakkor azonban a magyar—német részben a sztrájkot jelölő kifejezésnek nyoma sincs. Igaz, hogy 1857-ben megtaláljuk az *abbahagyja a munkát die Arbeit einstellen* adatot (BALL), de ez önmagában nem bizonyíték, mivel mind a magyar, mind a német kifejezés a konkrét, minden mellékjelentés nélküli 'megszakítja a munkát' jelentéssel is, sőt elsődlegesen csak evvel bír. E nézetünket megerősíti, hogy 1862-ben (BALL) és 1865-ben (FOG) a magyar—német részben csak *munkaszünet* szerepel, mégpedig 'Feierabend', ill. 'Feierabend, Feierstunde' értelemben, holott a magyar szó ZSOLDOS adatai szerint már 1834-ben felveszi a 'sztrájk' jelentést. Nem

tartjuk lehetetlennek, hogy e kettősségben a fejlettebb német munkásmozgalom nyelvi vetülete mutatkozik: az *Arbeitseinstellung* 'sztrájk' és a *die Arbeit einstellen* 'sztrájkol' már bevett kifejezések a németben, amikor a magyar nyelvhasználat még nem alakult ki, mivel maga a tudatos és szervezett munkásmozgalom is csak éppen megszületőben van.

III.

6. A sztrájk szavunkra vonatkozó első adat BABOS KÁLMÁN „Közhasznú magyarázó szótár”-ából, 1865-ből való: „*strike ang* (Sztreik) munkások lázadása a munkaadó ellen”. Ez azonban egyelőre csak idegen szavak szótárabeli adat; a szó eleven, gyakorlati használata 1868-ban jelentkezik és egyszerre három alak is mutatkozik: ezek, mint később látni fogjuk, írás- és ejtészváltozatokat tükröznek.

Gladstone angol pénzügyminiszter nyilatkozatát ismertetve a MunkUjs. így ír: „a tömeges munka megszüntetéseket (*Strike Sztrájk*) elvben nem ellenzi” (1868. jún. 21.), egy héttel később pedig hosszabb cikkben foglal állást a sztrájkok ellen. A cikk első mondata így hangzik: „Hallomás szerint a Lassalle elvet követő pesti munkásegylet egy *strájk*kal (*strike*) akarja működését fölszentelni”, a továbbiakban pedig csak *strike* alakot találunk, pl. „a *strike* nálunk nemcsak, hogy célhoz nem fog vezetni, sőt ellenkezőleg csapás leend.” Ez a mondat egyben a hetilap politikai irányzatát is jellemzi, tehát ZSOLDOS téved, amikor az 1868-i MunkUjs. megjelenését egyben a szocialista munkássajtó megjelenésének tulajdonítja (i. h. 421). Erre csak két év múlva kerül sor, amikor az alig egy évig megjelenő Általános Munkás Újság részletesen foglalkozott az Első Magyar Gépgyár munkásainak csaknem egy teljes hónapig tartó sztrájkjával és rendszeresen tájékoztatott a külföldi munkabeszüntetésekről is. Ebben az újságban is több változatot találunk, a leggyakoribb azonban a már eddig is előfordult *strike* alak: „Az első magyar gépgyári munkások *strike*je lassankint végéhez közeledik” (1870. ápr. 10.), ugyanígy a május elsejei számban, ahol elvi cikkben foglalkozik a sztrájk fegyverével. A *strike* írásmódhoz a következő ragok és képzők járulhatnak: az ápr. 17-i számban: *strike-je*, *strike-nál*, *strike-ot*; ápr. 24-én: *strikek*, *strike-ja*, *strike-ok*, *strike-olnak*. Emellett azonban más írásmóddal is találkoztunk: „az érczmunkások *strik*je még mindig tart” (ápr. 3), „*strikét* támasztottak” (ápr. 10), „a nyersvasmunkások *striké*je még folyton tart” (uo.), sőt „Bécsben a szedők *strik-é*je még folyvást tart” (uo.). Az előbb említett *strike-ol* igei alak mellett van még *strikel* is (ápr. 3). Ez a tarkaság természetesen nemcsak az említett számokban mutatkozik meg, hanem igen gyakran egyetlen számon belül is. 1870-ben jelenik meg az Athenaeum kiadásában Jókai regénye, a Fekete gyémántok. Innen idézzük: „a tárnában megszületett az a harmadik ijesztő szellem, mely vetekedik vihederrel és zuhatarral: a »*strike*«.” (IV, 35; vö. még IV, 159.)

1871 tavaszán a Párizsi Kommün hatására hatalmas sztrájkhullám söpört végig Budapesten, egymást követték a szabók, pékek, serfőzők stb. megmozdulásai. Ekkor jelennek meg a polgári sajtó hasábjain is szavuk különféle módosulatai: „A strik vezetői két részre osztották a követelőket” (H. máj. 4), „Szabók strikjéhez a sütők is csatlakoztak” (H. máj. 12); „veszély fenyegeti a tavaszi ruhákat, strikolnak a szabók” (H. máj. 4), „[a] strikolást a nyerges és bőráru munkások is megizlelték” (PN. máj. 21); „A strikeolók az egyik itteni munkás egylettől már kaptak 200 frt-ot” (H. máj. 4); újabb változatot is találunk: „A strickelő munkások tegnapi hirdetett gyűlése nem tartatott meg” (H. máj. 15). A sztrájkmozgalom hatására írja meg Balázs Sándor társaságában Szigligeti Ede „A strike” c. színdarabját. A színmű adatai a szó használatának hasonló egyenetlenségét ábrázolják: „Tehát strike! Szjah! ez most a levegőben van” — jegyzi meg epésen a darabban szereplő gyáros egyik vendége (24), „[Lajtos:] Mi az a strik? [Anzeln:] Nem dolgozni, ha nem fizetni jól” (22), „[Jenő:] De hátha csak azért sem enged? [Péter:] Akkor strikolunk” (21), „Tán a strikkolásnak is én és Max az oka” (30), „[Jenő:] Streikolni fogunk [Szikráné:] Mi az isten csodája az? nem lehet az jó, még a neve sem magyar. [Jenő:] Hát megszüntetjük a munkát” (15—16). 1871-ből származó anyagunk utolsó adata a munkássajtóból való. A Testvériség a munkásmozgalom egyes fontosabb fogalmait kislexikonként folyamatosan címszószerűen közli. Ilyen a következő is: „Strike (olv. Sztrajk) annyit tesz, mint csíny, de mai nap rendszeren a munka egyidejűleg történő beállítását nevezik sztrajknak; vagyis munkaszünetnek” (márc. 19; a cikk többek között megemlíti: „Legelőszőr használták ezt az angol munkások”).

Az eddig tárgyaltakat a következőkben foglalhatjuk össze: rövid három év alatt a tárgyalt szónak számos változata jelenik meg: ezek közül a legáltalánosabb a *strike*, mellette találjuk azonban a *strik*, *stricke* alakokat is, valamint tudomásunk van egy *sztrajk* — nyilván ‘sztrájk’ (vö. a Munkűjs. *Sztrike*, *Sztrájk* adatával) — olvasatról is. Megfigyeltük, hogy a *strike* főnévhez magas- és mélyhangú ragok egyaránt járulhatnak (*strike-je* ~ *strike-ja*), továbbá az előbbiekből következően a főnévből képzett ige öt írásmóddal is előfordul (*strike-ol*, *strickel*, *strikol*, *strickel(ő)*, *streikol*); végül felhívjuk a figyelmet, hogy van egy csak ragokkal jelentkező *striké-* változat is. Mindez elegendőnek mutatkozhat, hogy bizonyos következtetéseket levonjunk, azonban az 1873—83. évekből gyűjtött anyag birtokában sokkal megnyugtatóbb eredményre fogunk jutni. Annyit azonban már előzetesen is megállapíthatunk, hogy az írásképmeg nem állapodott volna, a magas- és mélyhangú formások váltakozása, valamint a szó állandóan ismétlődő magyarázgatása, fogalmi kifejtése vitathatatlanul arra mutat, hogy a *sztrájk* csak nemrég került át a magyar nyelvbe.

7. Az 1871-i sztrájkok hatására, valamint a Párizsi Kommünt követő elnyomó politika egyenes folyományaként az 1872-i ipartörvény a sztrájkokat jogérvénnyel nem bírónak nyilvánította, így az 1880 júniusában kitört szélesebb hullámokat vetett asztalossztrájkig jelentő-

sebb megmozdulás nem igen történt. Az ÁMŰ. utóda a Munkás Heti-Krónika, majd 1880-tól a Népszava egy-két alkalommal azonban foglalkozik a minket érdeklő fogalommal: „A bognárok *strike*ja megszűnt anélkül, hogy annak valami eredménye lett volna” (MHKr. 1878. nov. 28.), „a *strike* a munkások győzelmével véget ért” (N. 1880. febr. 29.). Ezeknél az adatoknál számunkra jóval többet jelentenek azok a közlemények, amikor az írásváltozat mellett az olvasat is szerepel: „Az év kezdetével több helyen *strike* (olv. *streik*) tört ki” MHKr. 1873. jan. 19.), „azt mondják, »A *strikelő* (olv. *streikelő*) munkások henyelése veszélyes«.” (uo. 1873. febr. 16.). A *strike* tehát nyugodtan *strej*knek olvasható, annál is inkább, mert további azonos ejtést tükröző adataink vannak: „Bécs város asztalos munkásainak egy része *streikol*” (N. 1880. márc. 7.), „a kollegialitás köteleke tekintetéből léptek a *streikolók* közé” (N. 1880. jún. 13.). A *strej*k ejtés mellett a *stráj*k is jelentkezik: „A legények... mindjárt *stráj*kot csinálnak” (Csepreghy: Művei, 5:145. 1881), „a bécsi festősegédek is *stráj*kra készülnek” (N. 1883. május 20.). A *strike* írásmód mellett, amely egyre inkább tért hódít (vö. N. 1880. júl. 4., uo. 1883. május 20; Fg. 1880. jún. 11; PN. 1883. jún. 1, este; MMTVD I, 440: egy 1882-ből való hivatalos jelentés; továbbá: „A *strikeolók* száma... szaporodott” (N. 1880. jún. 13.), „Mintegy száz *strikeoló* holnap újra dolgozni fog” (PN. 1880. jún. 8, reggel) stb., stb.), a többi változatra is vannak adataink: *strik* (Fg. 1880. jún. 11.), „egyáltalán a *strikkelők* kitarását meg akarják törni” (MHKr. 1873. jan. 19.), „A *strikelő* legények panaszkodva sorolták fel szerkesztőségünkben sérelmeiket” (Fg. 1880. jún. 16.), „Mit csinálnak a *strikolók*” (PN. 1880. jún. 11.), „Megtaláltuk a *stricke* írásmódot is, mégpedig Kompolthy „Tengeren és szárazföldön” (Nagyvárad, 1873) c. művében: „A *strickeolók* — suttogták az emberek” (91), „Tagadó válasz esetén jelentsék be a *stricke*-ot!” (112), továbbá A Hon 1880. jún. 7-i számában: „Az asztalosok *stricke*ja”; hasonlóan a jún. 18-i számban).

Szt- kezdetével élesen különválik két, a Nagyszótár gyűjtéséből származó írói példa: „a magyar tüzek *sztrájkolni* kezdtek, nem akarván kitörni” (Hevesi: Karcrajzok. Bp., 1876. 49), „[Ezen orvosok] képesek voltak a kórházakban *sztreikolni*, ha fizetésük kiszolgáltatása elmaradt” (Márkus: Törökországi képek. 1877. 210).

8. A fentiek alapján tudjuk most már értékelni az 1868-ban jelentkező alakokat, sőt ezek szövegkörnyezete is ad némi támpontot arra nézve, hogy a *sztráj*k szó hogyan került át nyelvünkbe. A Munkőjs. két cikkét láttuk, mindkettőben előfordul a *strike* írásmód, azonban a Gladstone angol miniszter nyilatkozatát ismertető közleményben *sztráj*k áll, míg a pesti Általános Munkássegylet terveivel foglalkozó cikkben *stráj*kot találunk; így ezeket alkalmasint ejtészváltozatoknak foghatjuk fel. Az *szt-* kezdetet Angliáról szóló híradásban találjuk, angol utalás van a Testv. 1871-i szómagyarozatában is. Hevesi és Márkus szóhasználata alapján avval is számolhatunk, hogy a szerzők a szó angol eredetével tisztában voltak, így tehát az *szt-* kezdetű két ejtészváltozat *sztráj*k (Munkőjs., Testv., Hevesi) ~ *sztrej*k (Márkus: *sztreikol*) esetében nyil-

vánvalóan az angol *strike* szó közvetlen átvételével van dolgunk.

Az előbbiekkal szemben a konkrét magyar események visszhangjaként 1868-ban *strájk* jelentkezik, a hazai munkásmozgalom nyelvét tükröző MHKr. *streik* (= *strejk*) ejtést ajánl, az ilyen ejtésnek megfelelő alakot találtunk a Népszavában is, végül ide csatlakozik a Szigligetnél talált *streikol* is. Most már csak az a kérdés, honnét származik az *st-* kezdetű két ejtésforma (*strájk* ~ *strejk*)? A magyar munkásmozgalom ismerői jól tudják, hogy hazai munkásmozgalmunk kialakulásában a német ajkú munkásoknak igen lényeges szerepe volt, és egész a századfordulóig a munkáspárt két párhuzamos lapot adott ki. Így az Általános Munkás Újságnak, majd a Munkás Heti-Krónikának is megvolt a német nyelvű párja, sőt kezdetben német kiadása: az Allgemeine Arbeiter Zeitung, illetve az Arbeiter Wochen-Chronik; mi több, minden valószínűség szerint ezeket fordították, legalábbis az első években, magyarra. Így a MHKr. idézett hírével („Az év kezdetével több helyen *strike* (olv. *streik*) tört ki”) egy időben, az ugyanazon napon kiadott német újságban ezt olvashatjuk: „sind... *Strikes* (sprich: *Streiks*, *Arbeitseinstellungen*) ausgebrochen” (Allg. Arb. Z. 1873. jan. 19.). A társadalomtörténeti megfontolásokon és sajtótörténeti egyezéseken kívül tehát konkrét nyelvi bizonyítékaink is vannak, mert a párhuzamos két helyen ugyanazokat az alakokat találjuk, továbbá ismeretes az is, hogy a német nyelvben a szó- vagy szótagkezdő *st-* hangcsoportot nem *szt-*-nek, hanem *st-*-nek ejtik.²

A *sztrájk* magyar elnevezései között is találkozni fogunk a németből vett tükörkifejezésekkel, további adataink is vannak a *strájk* ejtémódra; módosítanunk kell tehát BÁRCZI álláspontját, aki „az angol *strike* irodalmi átvétele” mellett nyilatkozik (SzófSz), mivel kettős átvételről van szó: a valóban irodalmi és közvetlenül az angolból jött *sztrájk* mellett és vele párhuzamosan német közvetítéssel, pontosabban a németből is átvettük a szót, amit a *streik* és *strájk* alakok bizonyítottak.

9. Az uralkodó *strike* írásváltozat származásának és számbavehető ejtémódozatainak megállapítása után hátravan még a többi írásváltozat eredetének, valamint a ragozott és képzett formák ejtésének kikövetkeztetése. A *strikeje* alak nyilván csak *strejkje* ejtéssel képzelhető el, míg mélyhangú ragokkal és képzőkkel a *strejk* és *strájk* ejtés egyaránt feltehető (*strike*-ol: *strejkol* ~ *strájkol*, *strikeja*: *strejkja* ~ *strájkja*), a *strikenál* inkább a *strájknál* ejtés felé hajlunk, bár a másik változat (*strejknál*) sem elképzelhetetlen. Az *szt-* kezdetű ejtést az előbb kifejtettek alapján ebben a korban még nem igen tehetjük fel. Ami

² A Shorter Oxford Dictionary szerint a germán eredetű angol *strike* ige-névszó negyedik jelentéscsoportjából ('vitorlát összegöngyölít, vitorlát bevon') a minket érdeklő árnyalat 1768-ban jelenik meg és 1803-ban veszi fel mai jelentését. A Kluge—Götze-féle német etimológiai szótár (Etym. Wb.¹⁷ Berlin, 1957) arról tudósít, hogy az angol szó a walesi szénbányákban vette fel a 'munkát beszüntet' jelentést és 1844-ben *Strike* alakban került át a német nyelvbe. A német ejtést tükröző mai *Streik* írásmód 1884-től adatolható.

az *-e* nélküli írásmódot (*strik*) illeti, legvalószínűbb a német igei forma (*striken*) hatása, így jöhetett létre a *strike*-ből képzett *strike-ol* mellett a *strikol* és *strikel* íráskép és az ebből tévesen elvont *-el* (*-ol*) igeképző (vö. *ének* → *énekel*, *fűrész* → *fűrészsel*; *máz* → *mázol*, *tánc* → *táncol* stb.) révén a *strik* íráskép, vele együtt pedig az esetleg feltehető azonos *strik* ejtés. Itt elsősorban nem magára a *strik* alakra, vagy akár a *strik-ek*, *strikje* ragozott formákra gondolunk, sőt még az említett *strikel* és *strikol* igék sem indokolnák ezt az elképzelést, hiszen valamennyi esetében nyugodtan számolhatunk akár *strijk*, akár *strájk* kiejtéssel; nem lehet azonban kizárni egy *strik* ejtésváltozat meglétét, ha tekintetbe vesszük a *strikét*, *strikéje* ragozott alakokat, különösen ez utóbinak *strik-éje* írásmódját, és ilyen megfontolást látszanak támogatni azok a ragozott-képzett alakok, amelyekben a többeli *-k* megkettőzését találjuk: *strikkel*, *strikkol(ás)*. Tudatában vagyunk annak, hogy e téren biztosat állítani nem lehet, nézetünk szerint azonban a felsorakoztatott érvek feltevésünk jogossága mellett szólnak.

A teljesen hibás *stricke* írásmód alkalmasint a német szavakban és hasonló hangtani környezetben jelentkező *ck* elem analógiájára született és így itt is *strijk* (*strickel*) és *strájk* (*stricke-ot*, *stricke-oló*) ejtéssel számolhatunk.

10. Az utolsó kérdés, amelyre sztrájk szavunk történetével kapcsolatban még felelnünk kell: hogyan folyt le a harc a különböző írás-és ejtésváltozatok között és mikorra tehetjük a mai nyelvallapot kialakulását. A budapesti kovácslegények 1884 júniusában lezajlott sztrájkjával kapcsolatban átnézett sajtótermékek nyelve arra mutat, hogy alig állapodik meg a *strike* írásmód és *strájk* ejtés, már ettől az évtől kezdve előtérbe nyomul a *sztrájk* írás és nyilván vele együtt a megegyező ejtés. A Népszavában egy hónap leforgása alatt a következő változatokat találjuk: „a *strike* intéző bizottsága jelentést tett eljárásáról” (1884. jún. 29.), „a kovácslegények szállóján erősen tartják magukat a *strikoló* segédek” (jún. 15.); a fenti változatok kiejtésére nézve igazítanak útba: „A budapesti kovácssegédek *strai*kja tovább tart” (jún. 8.), „Fel akarják kérni a főkapitányságot, hogy a *strai*koló segédeket mint közönséges csavargókat toloncoztassa el a fővárosból” (jún. 15.), megjelenik azonban a munkássajtó hasábjain a *sztrájk* is: „kiki saját meggyőződése szerint cselekedhetik, de [e helyen] a *sztrájk*ot hirdetni nem szabad” (N. 1884. júl. 27.). Itt említendő meg a következő változat is: „A szónokok... a *sztreik* tartama alatt a béke fenntartására kezességet vállaltak” (N. 1884. márc. 30.). A polgári sajtó ebben az időben még a *strike*, *strikeoló* alakokat használja (pl. „a *strike*olók... csendesén viselik magukat” (Fg. 1884. jún. 11; hasonlóképpen A Hon), jellegzetes azonban, hogy a PN. egyik napról a másikra a *strike* írásmódról a sztrájkra tér át, és június 10-étől kezdve csak ezt használja, pl. „A *sztrájkoló* kovácslegények küldöttsége járt ma a fővárosi főkapitányságnál” (jún. 10.).

1884 után az *st-* kezdetű írás erősen visszaszorulóban van. Elszórt adatokkal találkozhatunk magában a Népszavában is: „ezt nem *strajk*-kal akarják elérni a munkások” (1889. dec. 29.), „Tegyük fel azonban,

hogyan megkezdődnek az általános *strajk*” (1890. jan. 19.), és maradi politikai felfogásához hiven a *strike*, *strikeol* stb. íráshoz ragaszkodik még 1890-ben is a Nemzet (pl. ápr. 28.), azonban ebben az időben már az *szt-* ejtéssel számolhatunk.³ Ezt igazolja, hogy Rákosi Viktor 1886-ban megjelent Bujtogatók c. írásában „az esztergályosok *strikolnak*” (57), de ugyanebben a műben hét lappal később ezt találjuk: „Ebből a kocsmából indulnak ki a *sztrájkok*” (64). A *sztrájk* ejtés győzelmét és teljes megmagyarosodását szépen mutatja, amikor a *strike* már zárójelben szerepel mellette: „*Sztrájk (strike)* nélkül helyzetüket sok tekintetben megjobbították (N. 1890. ápr. 6.). Ez az adat egyben ellenpárja az 1868-inak, amikor helyzetük pontosan fordított. A *strike* írásmód továbbra is használatos egyes művekben, így a Közgazdasági Lexiconban (1901) a címszó így szerepel, sőt TOLNAI Magyarító szótárának 1928-ban megjelent második kiadásában is. Szórványos adatokat találhatunk az egyéb írásváltozatok továbbélésére is, ilyen pl. egy 1893-ból származó bányakapitánysági jelentés: „A *strik* előkészített, jól szervezett és vezetett munkásmozgalom volt” (Századok LXXXIII, 307).

A *sztrájk* tehát a régebbi elszórt adatokkal szemben most már folyamatosan és egyre több forrásban jelentkezik: „A szedők *sztrájkja* tehát minden tekintetben jogos volt” (N. 1885. dec. 20.), „A *sztrájkoló* tímárok ma kitartóbbak, mint valaha” (PN. 1887. ápr. 25, este), az Egyetértés 1887. ápr. 20-i számában *sztrájk*, *sztrájkoló*, *munkássztrájk* olvasható, „A múlt hét első napjain kiűtött a *sztrájk*” (Typographia 1889. jan. 18.), a Népszava 1890. június 15-én „A munkásság feladatairól” címmel hosszabb elvi cikket közöl és ebben csak a *sztrájk* írásmód fordul elő. Ebben az évben ismét fellendül a *sztrájkmozgalom*, nem véletlen tehát, hogy „Lassan a *sztrájkokkal*” címmel irt tendenciózus cikket a BpHírl. (205. sz.). Ugyancsak ebben az évben már a szótár-irodalomban is megtaláljuk, mégpedig BALLAGI magyar—német szótárának ötödik kiadásában. Közölhetünk két írói idézetet a nagyszótár gyűjtéséből is, ezek ismét a burzsoázia álláspontját tükrözik: „Nem rest ennek a falunak a népe, se *sztrájk* nem ütött ki közte” (Csoór: Az én falum. Szeged, 1892. 17); „Akkorjában ütött be épen nagy úri mód az asztalosoknak: a *sztrájk*” (Sebők Zs.: Elbeszélések. Bp., 1894. 4), és 1894-ben végül a Nemzet is áttér a mai helyesírásra.

Ami a régebbi *st-* kezdetű ejtéssel szemben a *sztrájk* előterbe kerülését és győzelmét illeti, nézetünk szerint a munkásmozgalom nyelvének magyarosodásáról és a szó angol eredetének felismeréséről van szó. Ehhez nyilván az is hozzájárulhatott, hogy szakmai tanulóútjuk, „valcolásuk” során egyes mesterlegények az angol munkásmozgalommal megismerkedtek és a szót, illetve angolos *szt-* ejtését is magukkal hozták Magyarországra.

11. Mielőtt a *sztrájk* szótól búcsút vennénk, vessünk egy pillantást szócsaládjának kialakulására. Magától értetődik, hogy a főnév eleven

³ RÁCZ ENDRE hívta fel a figyelmemet arra, hogy egyes idős szervezett munkások nyelvében még ma is a *strejk* ejtés él; kérdezősködés alapján ezt magam is tapasztaltam.

használatát nyomon követi az ige megjelenése (1870: *strikel*, *strikeol* stb., és a mindennapi használatra nem jellemző 1876–77-i írói példákat nem számítva a mai *sztrájkol* alak 1884-től kezdve), 1871-ből van adatunk az igéből képzett nomen actionis-ra (*strikolás*) és ugyanettől az évtől kezdve jelentkezik a jelen idejű melléknévi igenév (1871: *strikeoló*, *strickelő*, 1873: *streikelő* stb., végül az igével egyidőben találtunk példákat a mai *sztrájkoló* írásmódra). Evvel kapcsolatban meg kell jegyeznünk azt, hogy a melléknévi—jelzői használattal egy időben mutatkozik a főnévi jelentésben való szereplés: „A *strickelő munkások*... gyűlése nem tartatott meg” (H. 1871. máj. 15.) ~ „A *strikeolók* egyik itteni munkás egylettől már kaptak 200 fr-ot” (uo. 1871. május 4.). Érdekes kísérlet a nomen actoris képzésére: „Nem való tehát a hírlapok ama híre, minthogy a kovácssegédek kimerültek volna s fel akarnának hagyni a *streikosok*” (Fg. 1884. jún. 9.).

Szavunk és a belőle képzett származékok mellett gyorsan feltűnnek a szóösszetételek is. E téren még a leggondosabb anyaggyűjtés sem merhet teljességre és végleges kronológiára igényt tartani, anyagunk azonban talán így sem lesz érdektelen. 1870-ben jelenik meg a *strike-bizottság* (ÁMŰ. ápr. 3.) és *strike-bizottmány* (uo. ápr. 17.); a *sztrájk-bizottság* írásmódra csak egészen késői adatunk van (PN. 1894. aug. 18.), nyilván korábról is adatolható. Ugyancsak 1870-ben kerül felszínre a *strike-kassa* (ÁMŰ. 1870. ápr. 10; kétséget kizáróan a német *laptárs Strike-Kasse* alakjának az átvétele), a fogalom mai *sztrájkpénztár* nevét a PN. 1894. aug. 18-i számában találtuk meg, egyébként *ellenállási pénztárnak* is hívták (MMTVD II, 305). 1870-ből való a következő összetétel is: „Akkor lehetne *strike*-ot eredménnyel kivívni, ha a »*strike-csinálók*« az éhség és gyomor exekucziója által nem kényszerítettének idő előtti önmegadásra” (ÁMŰ. máj. 1; a szó létrejöttéhez a kulcsot ismét az Allg. Arb. Z. adja meg a megfelelő helyen: ott ugyanis *Strikemacher* található. Erre a szolgai fordításra a továbbiak során nem volt szükség, hiszen a *strike-oló* és írásváltozatai pontosan ugyanezt fejezték ki; nyilván ezért sem gyökeresedett meg.) A *strike-mozgalom* 1873-tól kezdve mutatható ki (MHKr. ápr. 6; az ÁMŰ-ban még *Strikeek* című rovat tartotta számon a külföldi megmozdulásokat), 1880-ban *strickemozgalom* formában is előfordul (H. jún. 18.), míg végleges *sztrájkmozgalom* alakjára 1884-ből van adatunk (PN. jún. 10; a csaknem azonos megfogalmazású közlemény szövegében a *Függetlenség* hasábjain még *strike-mozgalom* van).

Az 1890-es évektől kezdve egyre több összetétel található (*sztrájk-tanya*, *sztrájkvezetőség* (MMTVD II, 500) stb.), és adataink birtokában nyomon követhetjük a *sztrájktörő* szó megjelenését és az azonos jelentésű *sztrájkbontó*-val való harcát. „A néhány alávaló *sztrájkbontó*kat megőrizték, hogy az összes asztalosmunkásokat... károsíthassák” — írja 1894. szept. 14-én a Népszava és három évvel később már a mai szóhasználatot találjuk: „A kormány a »veszélyeztetett« helyekre egyre szállít *sztrájktörőket*” (N. 1897. júl. 9.). A régebbi szó azonban nem adja meg magát és az Építőmunkás egy s ugyanazon cikkében mindkettő meg-

található: „A vállalkozók segélyére siet minden hatalmi tényező: a rendőrség, a napilap, az ipartestület és a *sztrájkbontó munkás*”, „sikerült... jelentékeny számú *sztrájktörőt* a fővárosba csődíteni” (1897. szept. 22.).

IV.

12. Az alábbiakban az 1870-től a századfordulóig terjedő időben vizsgáljuk azokat a kifejezéseket és szavakat, amelyekkel a sztrájk fogalmának kifejezése saját nyelvi eszközökkel történik. Ide tartoznak a belső keletkezésű elnevezések, valamint azok a tükrökifejezések, amelyek ugyan magyar nyelvi elemek segítségével jöttek létre, az ösztönzést azonban erre idegen minta adta. Nyomon fogjuk kísérni a már régebben használatos szó- és kifejezőkészlet felhasználását és feltehető kihalását, valamint az újabb szókészlet elemek jelentkezését és küzdelmét.

A *sztrájk* története során szó volt már arról, hogy az 1870-ben megjelent ÁMŰ. mekkora figyelmet szentelt a munkabeszüntetések kérdésének, következőképpen ez évből igen gazdag nyelvi anyaggal rendelkezünk. A német nyelvű kiadás segítségével azt is tudjuk ellenőrizni, hogy a számbajöhető szókészlet elemek valóban a minket érdeklő fogalmat fejezik-e ki, továbbá mennyiben és mikor számolhatunk német nyelvi hatással.

A régebbi szókészlet elemek közül gyakori a *munkaszünet*: az április 17-i számban arról értesültünk, hogy Párizsban április 10-én „általános *munkaszünet*”-et terveztek a munkások, a továbbiakban így ír a tudósító: „E nap eljött és Párizsban a *munkaszünet* annyiban meg is kezdődött, hogy a Cailé Derosme gépgyárban munkájukat odahagyták”, egy másik franciaországi híradásban egy sztrájk megszüntetéséről van szó: „ne szaporítsátok a *munkaszünet* által ama nyomort, mely a számos elítéltetések és elbocsáttatások következtében reánk vár” (ápr. 24.). Harmadik példánk már hazai természetű: „a *munkaszünet* által okozott kár sokkal nagyobb volt, mint a *strike* által kieszközölt nyereség vagy előny” (máj. 1.).

Jelentkezik az 1848-i anyag során megismert a *munkát elhagyja* szerkezet: „Kényszerítve vagyunk mindnyájan (4000) a *munkát elhagyni* (ápr. 3; bécsi tudósítás), az 1857-ben BALL-nál pontosan meg nem határozható értelemben talált a *munkát abbahagyja*: „Finterwalde-ban a székcsinálók *abbanhagyták a munkát*” (ápr. 24; a német változatban: *ist eine Strike ausgebrochen*), továbbá a munka megszakítását hasonló nyelvi eszközökkel jelölő szerkezetek: „a szedők készek ismét *otthagyni a munkát*” (ápr. 10.), „tömegesen *oda hagyták a munkát*” (ápr. 3; a német szövegben mindkét esetben *die Arbeit einstellen* van). Az *odahagy* és *otthagyni* ilyen jelentésű használata csupán alakilag tekinthető újdonságnak, hiszen az előbbieket mintájára keletkezhetett, 1848-ból pedig a *műhelyt odahagy* szókapcsolatot is ismerjük.

A 'sztrájkol' fogalmának kifejezésére azonban újabb nyelvi alakulatok is megjelennek; az egymással szoros rokonságban levő három

alakzat közül az egyik napjainkban is él: „számos kiegyezkedési kísérlet után *a munkát beállítottuk*” (ápr. 3.), „Lipcseben az összes borbélyok *beszüntették a munkát*” (ápr. 24.), „Nürnbergben a... szivargyárban az összes személyzet... *megszüntette a munkát*” (máj. 15.).

A 'sztrájkot előzetesen bejelent' jelentésben volt használatos a *munkát felmond* szókapcsolat: „Bécsben a kalapossegédek munkaadóiknak *felmondják a munkát*, ha ezek a segédek által kidolgozott ár-szabályt el nem fogadják” (máj. 1.), „Az összes sütősegédek *felmondják a munkát*” (ápr. 24; bécsi jelentés).

Az ÁMŰ. 1870-i anyagából a *munkaszünet* kivételével eddig csak igéket, igés szerkezeteket soroltunk fel. Lássuk most a 'sztrájk' jelentésű szókészletű anyagot; ebben egyes fentebbi igei szerkezetek főnevesedését, szóösszetétellé összeállítását találjuk: „leginkább alkalmazzák az ugynevezett »strike«-ot, vagyis a tömeges szervezett *munkabeállítást*” (máj. 1.), „a munkások egy szerződést tömeges *munkabeállítással* felmondanak” (uo.), „Drezdában a nemzetközi munkásszövetség ács-és kőmives tagjai *munkafelmondással* fenyegetnek, ha a mesterek részéről munkabérök fel nem emeltetik” (ápr. 10.). Itt említhetjük a ZSOLDOSTól is idézett *munkamegszüntetést*: „a tömeges *munka megszüntetéseket*... elvben nem ellenzi” (MunkUjs. 1868. jún. 21.; ez azonban nem a szocialista sajtó hangja). Megtaláljuk a *munkamegszüntetést* Jókainál is: „Mi, a kik élveztünk betűszedői strikeot, sütőlegények strikeját, tudjuk, milyen nehéz kiállni ilyen *munkamegszüntetést*” (Fekete gyémántok. Bp., 1870. IV, 159).

A *munkaszünet* mellett, amely a munka abbahagyásának befejezett tényét állapítja meg, megjelenik az inkább folyamatos szemléletű *munkaszünetelés* is: „A *munkaszünetelés* az első magyar gépgyárban, még mindig, minden akadályozás nélkül fennáll” (ápr. 3.), „e *munkaszünetelésnek* egész váratlanul kellett létesülnie” (uo.). E nyelvi formából születik meg a 'sztrájkoló' megfelelője is: „két hete bizonyos számú csendbiztos van a gépgyár kapuja előtt felállítva, hogy a *munkaszünetelők* idegen munkások meghívását ne akadályozhassák” (ápr. 10.) és ugyanebben a számban a német szövegben előforduló *Strike-Komité* helyén ez áll: „a *munkaszünetelők bizottsága* az igazgatóval minden további értekezést fölöslegesnek tartott”.

A sztrájkoknak mint munka s z ü n e t nek a gondolata már az 1834—38-i kifejezőkészletben élesen megmutatkozik, sőt ZSOLDOS egy *munka-*előtag nélküli *megszüntetést* is idéz (i. h. 419). Valószínűleg hasonló mondatbeli helyzet eredményeképpen jön létre a *szünetel* 'sztrájkol' és a *szünetelő* 'sztrájkoló' jelentése, bár a magunk részéről a s z ü n e t fogalmi jegyének előtérbe nyomulását nem kevésbé lényegesnek tartjuk: „Berlinben a szabók *szünetelnek*... Egyes üzlettulajdonosok annyiban tágitottak, amennyiben 20% nyit ajánlottak” (ápr. 3.), „Demi Lunában a fazekasok készek *szünetelni*, ha a gyártulajdonosok a munkások követelésének eleget tenni vonakodnak” (ápr. 24.); „A *strike-oló*, vagyis *szünetelő* munkásoknak csakhamar eldugul minden segély-forrás” (máj. 1.), „A *szünetelők* mintegy fele a társulatokhoz tartozik” (ápr. 3;

tehát akárcsak a *sztrájkoló* esetében a főnévi és melléknévi használat itt is egyszerűen jelentkezik).

13. A konkrét társadalmi szükséglet folytán megteremtődik a sztrájk és fogalomkörének számos új kifejezése. Magának a *sztrájk* szónak a vizsgálata során meggyőződünk arról, hogy e szavunkat számottevő német hatásra vettük át; felvetődik tehát az új nyelvi elemekkel kapcsolatban a kérdés: nem kell-e ezek létrejöttében is német hatásra gondolni. E kérdésre csak úgy tudunk felelni, ha ismerjük azokat a német megfelelőket, amelyek hathattak a magyar szókészleti elemek kialakulására. Az AMŰ. német változata, az *Allgemeine Arbeiter Zeitung* a sztrájk és fogalomkörére a következőket ismeri: *Strike, striken* stb.; *Arbeitseinstellung, die Arbeit einstellen; Arbeitspause; feiern* és származékai. Ezek közül a legáltalánosabb a *Strike* és az *Arbeitseinstellung*; a megegyező magyar és német szöveg párhuzamos helyeinek vizsgálata során e kettőt és igei megfeleléseit, továbbképzéseit jóformán valamennyi magyar szinoníma mellett megtaláltuk. A *munkabeállítás* — a *munkát beállítja* pár megfelelő helyein azonban a német szövegben csaknem kizárólagosan az azonos nyelvi elemekből álló *Arbeitseinstellung* — *die Arbeit einstellen* szerepel; nyilvánvaló tehát, hogy a *beállít* 'sztrájkol, (munkát) megszüntet' jelentésének kialakulásában német hatással számolhatunk; mind a *munkát beállítja*, mind a *munkabeállítás* német tükörfelfejtés. Hasonló a helyzet a sajátos jelentésű *felmondja a munkát* — *munkafelmondás* esetében is, mivel a párhuzamos német szövegben *die Arbeit kündigen* — *Arbeitskündigung* áll. A két nyelv szókészletének egymástól független párhuzamos fejlődése ez esetben sem tehető fel; a tárgyalt jelentés meglehetősen sajátos, a fogalomkörben egyéb kölcsönzések is vannak, így itt is tükörszókkel számolhatunk.

Bonyolultabb a helyzet az *Arbeitspause* — *munkaszünet* megfelelés esetében. A jelen tanulmánynak nem feladata annak a megállapítása, hogy az azonos nyelvi elemekből felépülő magyar szó kialakulásában volt-e szerepe a német szóösszetételnek, minket jelenleg csupán az érdekel, hogy 'a munkának a sztrájk idejére terjedő szünetelése' (ZSOLDOS i. h. 420) jelentés független-e a német szótól vagy pedig volt-e ennek valamelyes hatása rá. A *munkaszünet* bemutatott három példája esetében a párhuzamos német szövegben kétszer *Arbeitseinstellung* szerepel és csupán a május elseji számban találunk *Arbeitspause*-t. Pontosan ez az eset, ahol a szónak még a ZSOLDOS értelmezte átmeneti jelentése mutatkozik, még konkrét jelentésével számolhatunk, tehát nincs szükség német hatás feltevésére; annál is kevésbé, mivel a másik két esetben, ahol a *munkaszünet* már teljes egészében felvette az átvitt 'sztrájk' jelentést (ápr. 17, de főleg ápr. 24), a német szövegben *Arbeitseinstellung*ot találunk. Már az előbbiek során láttuk, hogy a régebbi magyar szókészleti megoldások során a munka megszüntetésének gondolata (*munka + szünet, megszüntet, megszünik* stb.) menyire előtérben volt, továbbá semmi sem zárja ki a gondolkodás, a je-

lentésátvitel azonos nyelvi elemekkel, de a két nyelvben egymástól függetlenül történő menetét.

Az ÁMŰ. és az Allg. Arb. Z. azonos szövegeinek összehasonlítása során még egy érdekes egyezésre bukkantunk: a *szünetel* és származékainak a német szövegben gyakran a *feiern* származékai felelnek meg (1870. ápr. 3.: „... szünetelő munkásainak strike-bizottsága” = „Das Strike-Komité der feiernden Arbeiter”; ugyanebben a számban: „A szünetelők mintegy fele” = „Vielleicht die Hälfte der Feiernden”), ezek az egyezések azonban nem kizárólagosak, a *szünetel* mellett olykor *striken*-t találunk. A német *feiern* igének közismert ’ünnepel’ jelentésén kívül már a XIII. század óta ’abbahagy, megszüntet’ jelentése is kimutatható (GRIMM: Deutsches Wörterbuch; vö. magy. népies *fájront* < ném. *Feierabend*), tehát a németből való fordítás elvileg könnyen elképzelhető. A tükörszó gondolata ellen viszont ugyanazokat az érveket lehet felhozni, mint amelyeket az előbbiek során, a *munkaszünet* esetében láttunk. Van azonban egy elég lényeges különbség: a *szünetel* önmagában a *munka* főnév nélkül szerepel és az egykorú német—magyar szótárak (BALL, FOG) a német *feiern*-t többek között *szünetel*-nek fordítják. Nézetünk szerint a *szünetel* a szócsalád hasonló jelentéstani megterhelése folytán kizárólag belső jelentésfejlődés útján is felvehette a ’sztrájkol’ jelentést, azonban a német hatás közbejöttét, a folyamatot gyorsító hatását eleve nem lehet tagadni: ebben az esetben tehát mind belső keletkezésű, mind tükörszó mozzanatokkal kell számolnunk.

14. Az ÁMŰ. 1870-i anyagát három nagy csoportra oszthatjuk: I. ’a munka megszakítása következtében beálló szünet’ gondolata (*munkaszünet*, *munkaszünetelés*, *szünetel* és a hozzájuk kapcsolódó származékok),

II. a munka abbahagyását és a munkahely elhagyását jelölő kifejezések (*odahagyja*, *otthagya*, *abbahagyja*, *elhagyja a munkát*),

III. magát a munka megszakítását jelölő szerkezetek és főnevek (*beállítja a munkát*, *munkabeállítás*; *beszünteti a munkát*, *megszünteti a munkát*). Hogyan alakul ezeknek a sorsa az elkövetkező évtized során? Mielőtt e kérdésre felelnénk, vegyük szemügyre a rendelkezésünkre álló adatokat.

I. *munkaszünet* 1871: „Mai nap rendesen a munka egyidejűleg történő beállítását nevezik sztrájkoknak, vagyis *munkaszünetnek*” (Testv. márc. 19); 1873: „Bécsben tovább tart a szabók *munkaszünete*. A szaktársak felkéretnek az idemenetel visszatartására” (MHKr. ápr. 27; a második mondat teljes értelme: a szaktársak ne menjenek Bécsbe, ne törjék le munkavállalásukkal a sztrájkot); 1875: „[a] munkásgyűlés a brünni szövők *munkaszünetét* a nyomasztó helyzet következményének ismeri el, mi a bécsi munkások részéről jogos ügynek tekintetik” (MHKr. júl. 25); 1880: „a *munkaszünet*, mely... gyakran súlyos kihágásokkal járt, csendben és méltósággal folyik” (Fg. jún. 11); „a buda-

pesti asztalos-munkások közül több százan barangolják be a főváros utczeit. Általános munkaszünetet tartanak" (H. jún. 7);

munkaszünetelés: 1873: „Hamburg-ban a kőfaragók munkaszünetelése gyengítés nélkül tovább tart" (MHKr. ápr. 27); 1878: „Hogy mily egyoldalú nálunk az igazságszolgáltatás, leginkább kitűnik az a bognárok munkaszünetelésénél" (MHKr. nov. 10); 1880: „A közös munkaszünetelés érdekében semmi szín alatt gyűlés vagy összejövétel nem tartható" (N. jún. 27), „a munkaszünetelés még jó ideig eltarthat" (H. jún. 13), „bejelenté a működő bizottság a mai nap folyamán előfordult munkaszünetelési és munkakezdési mozzanatokot" (PN. jún. 10, reggel) — ebben az évben az asztalossztrájk idején sűrűn járatos a *munkaszünetelő* 'sztrájkoló': „A munkaszünetelőkhöz (H. jún. 10 — Thék Endre bútorgyáros megrovó felhívása), „a munka szünetelők által nem remélt pénzbeli segély érkezett" (Fg. jún. 14), „fel is hívunk... minden munkást, hogy filléreiből a budapesti munkaszünetelő asztalosságéknak juttasson" (N. jún. 20). — A munkaszünetelés szerepel a szótárirodalomban is: BALL (1872, 1875), Péch: Magy. és ném. bányászati szótár. Selmeczen, 1879.

szünetel, -ő, -és: 1873: „Königsbergben... szünetelnek a kir. keleti vaspálya munkásai, hogy bérfelemelést vigyenek keresztül" (MHKr. ápr. 20; uo. márc. 2: „szünetelő nyomdászsegédek"), „A Konkordia-gőzmalom szüneteléséhez" (MHKr. márc. 2 — a német laptárs a cikk címét így kezdi: *Zum Strike der Arbeiter* stb.); 1875: „A női munkások is elhatározták a szünetelőkhöz csatlakozni" (MHKr. júl. 25); 1880: „a mult hó végén kezdődött a jól szervezett mozgalom s mintegy kétezer munkás szünetel" (Fg. jún. 10), „A vezető bizottság a mai nap eseményeit a szünetelő munkásoknak jó hírek kíséretében jelentette be" (PN. jún. 8, reggel), „gondolják meg a szünetelő munkás urak, hogy..." (H. jún. 10 — Thék bútorgyáros), „a király-malom asztalos személyzete is a szünetelőkhöz csatlakozék" (N. jún. 13), „Farkassányi kapitánysági tollnok... a szünetelési mozgalom [=sztrájkmozgalom] vezetőit vonta kérdőre" (N. jún. 13).

A fenti adatok tanúsága szerint a felsorolt szókészleti elemek az 1870-es évek nyelvében a 'sztrájk, sztrájkol, sztrájkoló' jelentésben eléggé járatosak voltak; mint a *sztrájk* szó esetében a polgári sajtó hasábjain igazi polgárjogot csak az 1880-i nagy asztalossztrájk idején nyernek.

II. Feltűnően kevés az e csoportra vonatkozó adat, az előbbiekkal szemben, ahol még tovább szaporíthatam volna a példákat, csupán a következőket közölhetem: 1871: „a segédek tömegesen *hagyták oda a műhelyeket*" (H. máj. 4); 1873: „60 000 munkás *elhagyta a bányákat*" (MHKr. január 26 — a Dél-Wales-i nagy bányássztrájk során tehát az *elhagyja a műhelyt* analógiájára létrejön az *elhagyja a bányát* szókapcsolat); 1880: *munkafelhagyás* (N. június 13 — vö. ZSOLDOS i. h. 421), „délután 7 munkás *hagyta abba a munkát* s a strikelőkhöz csatlakozott" (H. június 15). — A *hagy* ige valamely igekötős kapcsolatának hasonló használatára nyilvánvalóan lehetne még példákat találni. Távolról sem állíthatjuk azt, hogy a fenti, összesen négy példa tel-

jességre tarthat igényt, azonban feltétlenül jellemzőnek kell tartanunk, hogy a másik két csoport bőséges anyagával szemben ez a nyelvi forma mennyire kevéssé volt használatos. A 'sztrájkol' értelemben való használat átmeneti háttérbe szorulására alkalmasint ugyanazok az okok vezettek, mint a már kiveszett szókészleteti elemeknél: a kifejezés nem eléggé egyértelmű jellege: *felhagy a munkával, otthagyja a műhelyt* stb. önmagában és elsősorban nem a sztrájk fogalmát fejezi ki, hanem konkrét jelentése van. Természetes, hogy ez a körülmény önmagában nem vezetne háttérbe szorulásukra és későbbi eltűnésükre, hiszen a szövegkörnyezet az átvitt, szűkebb jelentést is érthetővé teszi; a nyelvben azonban az azonos fogalomkört jelölő más kifejezések is élnek; a fejlődés során ezek jobban magukba szívták a 'sztrájk' fogalmát, jobban elkülönültek. Ennek oka talán abban keresendő, hogy a munka megszüntetésének mozzanata, amely már a fogalom kifejezésére törekvő első erőfeszítésekben jelentkezik, a gondolkozás és egyben a nyelv számára mindvégig döntő marad.

III. Lássuk most már a részben napjainkban is élő harmadik csoportot. A feltárt nyelvi anyag az adatok tekintetében talán kevesebbnek tűnik, mint az I.-nél, itt azonban már 1871-ből is találunk polgári forrásokból származó példákat.

beállítja a munkát, munkabeállítás: 1871: „Tegnap a sütőlegények állították be a munkát” (PN. 1871. máj. 12, este), „mai nap... a munka egyidejűleg történő beállítását nevezik sztrájkknak, vagyis munkaszünetnek” (Testv. márc. 19); 1873: „hatvanezret felülhaladó munkás azonnal állította be a munkát” (MHKr. jan. 19), „a czipészek is kétszeri munka-beállítás daczára körülbelül 20%-et értek el” (uo. márc. 23),

beszünteti a munkát, munkabeszüntetés: 1871: „a cs. k. szab. államasút igazgatósága bejelenté, munkásai ma *beszüntették a munkát*” (PN. máj. 17, este), „a munkabeszüntetés felett tömegesen értekezletet tartottak” (PN. máj. 21); 1873: „rossz anyagi helyzetük következtében kényszerülve voltak a munkát *beszüntetni*” (MHKr. ápr. 3), „remélhető, miszerint ezen *munka-beszüntetés* a munkások győzelmével fog végződni” (uo. ápr. 20), „a *munkabeszüntetés* az asszonyokat még jobban sújtotta, mint a férfiakat” (Athenaeum I, 77); 1875: „valamennyi szövő munkás... csakugyan be is *szüntette munkáját*” (MHKr. jún. 27); 1878: „E hét elején a bognár-segédek *beszüntették a munkát*” (MHKr. okt. 13); 1880: „a munkások... d. e. 9 óraker a *munkát beszüntették*” (N. febr. 29), „Újabb *munkabeszüntetés*” (N. márc. 7).

Az 1870-ben jelentkező *beállítja a munkát* 'sztrájkol' ~ *munkabeállítás* 'sztrájk' a bemutatott adatok alapján igen rövid életű volt, 1873 után nem találunk rá példákat. A gyors eltűnés oka kétségt kívül a német megfelelő magyartalan, szolgai lefordítása és a *beállít* ige magyar jelentéseitől erősen elütő használat volt, ezeken kívül pedig már a tőlünk talált első adatok évében megjelenik az ugyancsak hibáztatott, de mégis magyarosabb *beszünteti a munkát* és 1871-ben a *munkabeszüntetés*. A német *einstellen* szó helytelen *beállít* fordítását nyelvművelő irodalmunkban több ízben kifogásolták, így már 1862-ben CzF. a *beállít* címszónál megjegyzi: „*megszüntetni* (einstellen) értelemben nem

magyaros”. SZARVAS GÁBOR a Nyr.-ben több ízben foglalkozik a kérdéssel: a *beállít* helyett a *megszüntet*, *felhagy*, *abbahagy* használatát ajánlja (IV, 146—7), majd egyenesen a *munkát beállít* helyét elfoglaló *munkát beszüntet* keletkezését magyarázza: „meg akarván javítani a kitétel, az *állít* helyébe oda szúrták a különben ráillő *szüntet* szót, de az *állít*-tal együtt járó *be* igekötőtől meg nem szabadulhatván, a *be-állít* székébe örökösödés útján beleült a *beszüntet*” (XVIII, 169; vö. még Nyr. XIII, 142—3; MNy. II, 138 stb.). A *beszünteti a munkát* mellett Szigligeti—Balázs A strike c. 1871-ben írott színművében megtaláljuk a *megszünteti a munkát* szókapcsolatot is: „streikolunk — azaz *megszüntetjük a munkát*” (18). Vele párhuzamosan jelentkezik a szótár-irodalomból már ismert *munkaszüntetés*: „*Munkaszüntetést* terveznek az örültek. Mintha csak egy hétig is megélhetnének kereset nélkül” (14).

Említettük már, hogy ZSOLDOS a MunkÚjs. hetilapot tévesen tartja a szocialista munkásmozgalom sajtótermékének. E félreértésen alapul, hogy innen vett idézetek alapján arra a következtetésre jut, miszerint: „A szocialista munkássajtó kezdetben a *munkamegszüntetés* szót használja” (Nyr. LXX, 421). A tőlünk gyűjtött anyag távolról sem igazolja ezt a megállapítást: mi a magunk részéről a 70-es évek során az először jelentkező *munkabeállítás*, majd az azt felváltó *munkabeszüntetés* mellett a *munkamegszüntetést* a munkássajtó nyelvében nem találtuk meg és a hasonló elemekből álló ígés szerkezetekben is jóval gyakoribb a *be-* igekötő használata. A ZSOLDOS feltárta anyag kétségtelenné teszi a *munkát megszüntet* ~ *munkamegszüntetés* időrendi elsőbbségét és így felvetődik a kérdés: mi az oka annak, hogy a régebbi és magyarosabb szókészleti elemek mégis háttérbe szorulnak. Nézetünk szerint e téren is az állandóan megnyilvánuló német hatással állunk szemben, a *be-állít* átadja ugyan a helyét a *beszüntetnek*, azonban a német *einstellen* szó igekötője továbbra is besugározza a szókészlet alakulását.

Az 1871—1880 közötti évtizedből még egy 'sztrájk' jelentésű főnévről kell számolnunk, ez pedig a már 1840-ben felbukkanó *munkamegtagadás*: „Hogy jövőben a dél-walesi kőszénbányákban ne következék be annyiszor *munkamegtagadás* vagy munkakizárás, elhatározták a munkások, hogy a munkabér... a kőszén ára szerint fog szabályoztatni” (MHKr. 1875. aug. 15), „az »átkozott szocialistáknak« tulajdonítsák a bognársegédek *munkamegtagadását*” (uo. 1878. okt. 13); megtaláljuk a szót PÉCH ANTAL bányászati szótárában is (Selmecz, 1879).

15. A következő évtizedből az MMTVD 1882-re vonatkozó adalékain kívül az 1884-i kovácssztrájk és 1887-i tímársztrájk sajtóviasszhangját néztük át, az így nyert meglehetősen sovány nyelvi anyagot kiegészítettük néhány, ez időszakban megjelent szótár adataival. A I.-gyel jelölt nyelvi-logikai csoport egyes tagjai (*munkaszünet*, *szünetel* stb.) szép számmal kimutathatók, a következő csoportra (tudjuk, hogy ennek központi magja a *hagy* ige valamely igekötői kapcsolata) a sajtó nyelvéből már csak egy adatot találunk, míg a III. csoporthoz tartozó elemek előtérbe nyomulása egyre érezhetőbbé válik. A fentiek követ-

keztében a pillanatnyi helyzet eléggé egyszerűsödött ahhoz, hogy ez alkalommal egy-egy év keresztmetszetét adhassuk:

1882: „*munkabeszüntetés* (strike) constatáltam” (MMTVD I, 400: hivatalos jelentés a pécsi bányászsztrájról), „mint egy vezényszóra a *munka beszüntettetett*” (uo.), „kénytelenek voltunk... az összes műhelyekben a *munkát beszüntetni*” (N. júl. 23), „Jelenleg 250 kőfaragó *szünetel* és a főváros területén mindössze 4 műhelyben dolgoznak” (N. júl. 23).

1884: „A fővárosi kovácssegédek... megkezdték a striket, s mindenütt *beszüntették a munkát*” (Fg. jún. 5), „a szövőmunkások *beszüntették a munkát*” (N. márc. 30), „A kovácssegédek *munkabeszüntetése* következtében a budapesti kovácsmesterek ma értekezletet tartottak” (Fg. jún. 5), „A *munkát beszüntetett* kovácslegények szívósan ragaszkodnak a mesterek elé terjesztett kívánalmakhoz” (Fg. jún. 10; ui. a Nemzet-ben); „könnyen megtörténhetik, hogy a segédek *megszüntetik a munkát*” (N. aug. 10), „A budapesti kovácssegédek testülete a mai napon *megszüntette a munkát*” (PN. jún. 3); „a *munkamegszüntetésre* csak sanyarú helyzetük vitte őket” (N. jún. 15); „néhány század katonaság megzárva tartja a *munkaszünetelő* városokat” (N. márc. 30; újabb analógiás fejlemény: a *munkaszünetelő* *segéd* mintájára megjelenik a *munkaszünetelő város* is, vagyis olyan város, ahol nagy sztrájk folyik); „A küldöttség a tárgyalás eredményét a *szünetelő*kkal tudatta” (N. márc. 30), „Mint testvéreikhez fölszólítást bocsátanak közre, hogy a legrövidebb idő alatt tegyék meg az intézkedéseket egy általános *munkamegtagadásra*” (N. ápr. 6).

1887: „[a munkaidő leszállítását] mégis megtagadták, aminek az volt a következménye, hogy a munkások e hét elején *beszüntették a munkát*” (N. ápr. 24), „Ne kényszerítsék a munkást, hogy *munkabeszüntetés* útján [vívja ki a tíz órai munkaidőt]” (N. máj. 1); „az előmunkásokat... kik szintén *megszüntették a munkát*, végleg elbocsátotta” (PN. ápr. 25, este); „A munkásosztály a tímárok e rövid *munkaszünete* alatt fényesen igazolta érdekközösségét” (N. máj. 1), „Kimondták, hogy a *munkaszünet* idejére saját fizetésük felét a sztrájkolók segítségével fordítják” (PN. ápr. 19, este); „A kiknek a pénze a *szünetelő* tímárok közül elfogyott, azokat a gyűjtésből segítjük” (Nem. ápr. 21); „A tímárok *strike*jea folyton tart. A *munkával föl hagyott* segédek ma délelőtt kirándulásokat tettek” (Nemz. ápr. 23).

A most tárgyalt tíz évre vonatkozóan két szótárt láttunk. Adataik többé-kevésbé megerősítik a fenti képet; szótárról lévén szó, némi konzervativizmus mindig feltehető. BALL német—magyar szótárának negyedik kiadásában (1881) az *Arbeitseinstellung* fordítása *munkaszünetelés*, a *Strike* mellett pedig *munkabeszüntetés*, *tömeges munkaszünetelés* áll. Árnyaltabb, gazdagabb képet kapunk BALLAGI—GYÖRGY Kereskedelmi szótárából (Bp., 1887); a *munkabeszüntetés*, a *munkamegtagadás* (*tömeges*), a *munkaszünetelés* egyaránt a német *Arbeitseinstellung* magyar megfelelőeként szerepel; *abbahagyni a munkát* — *die Arbeit einstellen* (itt a 'sztrájkol' értelem jelentésére gondolhatunk), *felhagyni a munkával* — *aufhören zu arbeiten* (tehát már csak a konkrét jelentésben

ismeri), hasonlóképpen: *dolgozni megszűnni* — *Feierabend machen*; végül a *megszüntetés* címszónál: *munka ~ e* — *Einstellung der Arbeit* és *munkát megszüntetni* — *striken*.

16. A XIX. század utolsó évtizedének a sztrájk fogalomkörére vonatkozó nyelvi állapota némiképpen más képet mutat, mint azt az előbbieken alapján várnánk. A *beszünteti a munkát* — *munkabeszüntetés* és a *meg-* igekötővel történő azonos szerkezetű elemek tovább folytatják előnyomulásukat és sűrűn használatos a *munkamegtagadás ~ megtagadja a munkát*. Ha egyre csökkenő mértékben is, de könnyen megtalálhatók a I. kifejezéscsoport egyes tagjai (*munkaszünet*; *munkaszünetelés*; *szünetel*, -és), újra jelentkezők azonban az *abbahagyja*, *elhagyja*, *otthagytja a munkát* jelzők, pedig a 80-as évek adatai alapján ezeknek eltűnésével számolhattunk volna. Mielőtt azonban a részletes elemzésre térnénk, az eddig követett eljáráshoz híven bemutatjuk a tőlünk gyűjtött anyagot.

I. *munkaszünet*: 1890: „Május 1-én a munkások strikeolni fognak, de a munkaszünet nemcsak egy napra terjed” (Nemz. ápr. 26), „az összes női szabómunkások a három ponttól egyáltalában el nem állanak és készek a *munkaszünetet* folytatni” (N. máj. 4); 1894: a BpSzle májusi füzetére hivatkozva PÁPAY JÓZSEF (Nyr. XXV., 315). Későbbi adatokat nem találtam,

munkaszünetelés, -*szünetelő*: 1894: „a sztrájkpénztárban annyi pénz van, hogy a leghosszabb *munkaszünetelést* is kibírják a sztrájkolók” (PN. aug. 18), „ezen *munkaszünetelésre* vonatkozólag megjelent hirlapi közleményekből az látszik, hogy a budapesti asztalos... munkások szakszerveletében úgynevezett ellenállási pénztár szerveztetett” (MMTVD II, 305: belügyminiszteri leirat); 1897: „A *munkaszünetelő*k munkaidő és munkabér tekintetében... eredményt nem értek el” (MMTVD II, 453: rendőrségi jelentés).

szünetel, -*ő*, -*és*: 1890: „A budapesti sütő-munkások e hó 3-án valószínűleg *beszüntetik* a munkát. Mintegy 1500 munkás fog *szünetelni*” (N. máj. 4), „A munkások... társaiktól segílyt nem nyerhetnek, mint-hogy mindnyájan *szünetelnek*” (N. jan. 19); 1894: *szünetel*, *szünetelő* (BpSzle — vö. PÁPAY i. h.); „Ha a téglagyári munkások csak néhány napig nem dolgoznak, *szünetelni* kell a kőműveseknek és ácsoknak is s nem 15 000, hanem 70 000 ember sztrájkjáról lesz szó” (Egyetért. júl. 5), „igen nagy számmal vannak a sztrájkpanyán a *szünetelő* munkások” (Építőmunkás, szept. 22), „a munkások a cséplési munkálatoknál rövid *szünetelés* által nagyobb napszámot vívtak ki” (MMTVD II, 473: rendőrségi jelentés).

II. *abba(n)hagyja a munkát*: 1890: „mindazokat a munkásokat, kik önkényesen *abbahagyják* a munkát, felmondás nélkül elbocsátják” (PN. jún. 30), „A Ringhoffer gyár kivételével [Prágában] ma délelőtt az összes gépgyárak munkásai *abbahagyták* a munkát” (Nemz. máj. 5); 1894: „Ötezer asztaloslegény... *abbahagyta* a munkát” (PN. aug. 14), „Ma több mint húszezer munkás *hagyta abba* a munkát” (N. aug. 24); 1897: „az előfordult sztrájkok legtöbbször nem a munkábaálláskor, hanem

a megkezdett munka harmadik, negyedik napján történtek az *abbahagyások*” (MMTVD II, 470; Tolna megye közgyűlési jegyzőkönyve) „a dolgozni akarókat a munka abbahagyására... 200—300 főből álló csoportok kaszákkal életveszélyesen fenyegetik” (MMTVD II, 461: főszolgabírói jelentés); 1899: „az összes lakatosok bérkülönbözetek miatt *abbahagyták a munkát*” (MMTVD II, 624: rendőrségi jelentés).

elhagyja a munkát: „a munkások követeléseinek teljesítésében elmentek a legvégső határig, s ezek mégis egyszerre *elhagyják a munkát*” (PN. 1897. júl. 13).

otthaggyja a munkát: csak 1897-ből van adatunk: „szívleljétek meg szívből jövő szavainkat s *hagyjátok ott a munkát* (Építőmunkás, okt. 17; a sztrájkoló felhívása a még dolgozó ácsokhoz), „új alkut akartak kötni. Miután azonban a földbirtokosok erre hajlandónak nem mutatkoztak, *otthagyták a munkát és hazamentek*” (MMTVD II, 474: rendőrségi jelentés).

III. *beszűnteti a munkát* — *munkabeszűntetés*: 1890: „több helyen *beszűntették a munkát*” (Nemz. ápr. 28), „Sűttön a kőfaragó-segédék *beszűntették a munkát*” (N. máj. 25), „a Ruhmann-czég férfi munkásai nyomban *beszűntették a munkát* s a sztrájkolókhöz csatlakoztak” (PN. jún. 30), „A sok *munkabeszűntetésnek* már szeri száma sincsen” (Bp. Hlap 205. sz.); 1894: „akik múlt héten nem *szűntették be a munkát*, azok most csatlakoztak a sztrájkolókhöz” (N. szept. 7); 1895: „a *munkának felmondás nélküli beszűntetése*” (MMTVD II, 324: a bányakapitányság felhívása a sztrájkoló resicai bányászokhoz); 1897: „a mezei munkások ma *beszűntették a munkát*” (PN. jún. 23), „Most azután a munkások összeálltak és elhatározták, hogy ha a sérelmeket nem orvosolják, akkor a gyárban mindannyian *beszűntetik a munkát*” (Friss Ujság, jún. 24; e forrásból újabb érdekes analógiás alakulást is láthatunk, július 3-án ezt olvassuk: „úgy látták, hogy javított bér mellett sem keresnek eleget s ismét *beszűntették az aratást*. 12 órai sztrájk után kiegyeztek”), „a *munkabeszűntetés* természetesen leginkább a sztrájkoló tizenötezer munkást sújtja” (PN. júl. 12).

megszűnteti a munkát — *munkamegszűntetés*: 1890: „Bécsben mintegy 25,000 kőműves- és kőfaragó-segéd *megszűntette a munkát*” (N. ápr. 6); 1894: „Kiterjedésének arányával imponál a *munkamegszűntetés*” (PN. aug. 14), *munkamegszűntetés* (BpSzle — vö. PÁPAY, i. h.), 1897: „A helybeli kőművessegédék *a munkát ... megszűntették*” (PN. aug. 25), „Sívó Miklós aratói, *munkát megszüntetve*, méltányos részjavítás mellett sem dolgoznak” (MMTVD II, 462: főszolgabírói jelentés).

E csoport kapcsán említjük még a következőket: „Midőn azonban négy munkást izgatás miatt a járásbírósnak adtak át, a többiek rövid *munkaszűntetés* után a munkát újra megkezdték” (MMTVD II, 626: rendőrségi jelentés az 1899. évi bérmozgalmakról); *szűntetés* (BpSzle — vö. PÁPAY, i. h.).

Utolsó adataink a *megtagadja a munkát* — *munkamegtagadás* elterjedéséről számolnak be: 1890: „a botfalvi cukorgyár mezőgazdasági munkásai... tegnapelőtt hirtelen *megtagadták a munkát*. A munkások

hallani sem akartak a további dolgozásról” (Kis Újság, máj. 5); „nem maradt más hátra, mint a *munkát megtagadni* és így... nyilvános asztalosgyűlés a sztrájk megkezdését egyhangúlag kimondotta” (N. aug. 17), „az országos értekezlet elvben a sztrájkot (*munkamegtagadás*) jogosultnak nyilvánítja ki” (MMTVD II, 301: a vas- és fémmunkások első kongresszusáról szóló híradás); 1897: „Az aratás megkezdése alkalmával egyes helyeken tényleg *megtagadták a munkát*” (PN. júl 13), „fel fogják hívni a munkásokat, hogy őrizkedjenek a *munka megtagadásától* és ne hallgassanak az izgatókra” (PN. jún. 21), „Ma Baumgarten Leó szentistváni birtokos 30 pár aratója *tagadta meg a munkát*” (MMTVD II, 459: főszolgabírói jelentés); 1898: „az Esztergom Szászvári Szénbánya Részvénytársaság aknáiban 360 bányamunkás *megtagadta a munkát*, mert abból a bérből, melyet e dúsgazdag társaság fizetett, megélni nem tudnak” (MMTVD II, 573).

Az évtized szótáriródmájából három magyar-német és német—magyar szótárt láttam: ezek anyaga nagyjából megfelel a sajtó nyelvélből vett próbaszűrésoknak, megtaláljuk benne a már régebben feljegyzett *munkabeszűntetést* (BALL, 1890), ugyane forrásból a *munkaszűntelést* (szerepel már az 1872, 1875, 1881-i kiadásokban), figyelemre méltó azonban, hogy PÉCH ANTAL bányászati szótárának második kiadásában (1891) e szó helyét a *munkamegšűntetés* foglalja el. SIMONYI—BALASSA 1899-ben megjelent német—magyar és magyar—német szótárában szerepel többek között a *kiáll a munkából — die Arbeit einstellen* adat. Sajnos, nincs tudomásunk arról, hogy ez honnét került a szótárba, de erősen kételkedünk benne, hogy élő forrásból, mivel az 1848-i adatokon kívül én a magam részéről nem találkoztam vele. Erősen kérdésesnek tartom a *szűntet*, *szűntető*, *szűntetés* (németül: *feiern*, illetve *striken*) elterjedt voltát; talán PÁPAY hatására került a szótárba, aki többször hivatkozott cikkében a szó 'sztrájk' jelentésben való használatát a BpSze munkatársának, Joób Lajosnak tulajdonította (Nyr. XXV, 315).

17. A XIX. század végén tehát a sztrájk és fogalomkörére meglehetősen sok nyelvi elem használatos; különösen feltűnő ez az állapot, ha arra gondolunk, hogy a megelőző évtizedben a helyzet jóval egyszerűbb volt és ha összevetjük vele a mai nyelvállapotot, amikor a sztrájk és továbbképzései mellett tudvalevőleg jóformán csak a *munkabeszűntetés ~ beszűnteti a munkát* járatos.

Az ellentmondásos jelenségek arra utalnak, hogy rövid átmeneti szakasszal van dolgunk. Mindjárt előjáróban le kell szögeznünk, hogy ez az ellentmondásos fejlődés részben csak látszólagos, mivel a 80-as évek közepétől a sztrájk és szócsaládja erőteljesen előrenyomul és a fogalom nyelvi kifejezése egyre inkább vele történik; mellette a fő szerepet, mint említettük, a *munkabeszűntetés* és *beszűnteti a munkát* játssza, és gyakoriság tekintetében az egyéb szókészleti elemek csak harmadsorban jelentkeznek. Kétségtelen azonban, hogy a századforduló idején az *elhagyja, otthagya, abbahagyja a munkát* stb. szerkezetek viszonylagos megelevenedésével állunk szemben, mivel a gyűjtött

anyagban a kezdeti bőséget, az új fogalom nyelvi kifejezésére törekvő nyelvi gazdagságot bemutató 1870/1871. évek után e szerkezetek csak 1890-ben (*munkát abbahagy*) és 1897-ben (*munkát otthagy*, *munkát elhagy*) találtam meg újra. Nem csupán arról van szó, hogy egy-két évtizedes szakasz a szókészlet alakulásában lényeges változást nem igen jelenthet, hiszen a szókészlet terén a régi és új elemek harca sokkal szívósabb és lassúbb ütemű, semmint eredményei ilyen rövid időköz alatt szembetűnően megmutatkoznak, hanem nézetünk szerint ebben az esetben — a társadalom történetével igen szoros kapcsolatban levő szavakról, kifejezésekről lévén szó — külső, közvetlen társadalmi hatásra is gondolhatunk. A múlt század utolsó évtizedében a hazai munkásmozgalomnak két hatalmas megmozdulása az egész közvéleményt izgalomban tartja: nemzetközi jelentőségű ezek közül az 1890-i május elsejei megmozdulás, amikor a magyar munkásosztály a II. Internacionálé felhívását követve, a nemzetközi proletárszolidaritás ünnepén harcoss munkabeszüntetésekkel ünnepel; a másik ilyen nagy fontosságú esemény pedig az 1897-i aratósztrájkok. Nem állíthatjuk azt, hogy a II.-vel jelölt kifejezések 'sztrájk' értelemben a feltett negyedszázadban egyáltalán nem voltak használatosak, de hirtelen megelevenedésüket mégis jellegzetesnek kell tartanunk. A megszorított sztrájk hírek közlése során a régebben járatos, a nyelvi köztudatból még ki nem vezett elemek újra előtérbe kerülnek. Az említett társadalmi események során a *sztrájk* szó az uralkodó osztályok számára félelmetes csengést kap; tudjuk, hogy a párhuzamos magyar nyelvi kifejezések viszonylag gyakoribb használatát pusztán és kizárólag ennek a félelemnek tulajdonítani a tények durva és vulgáris egyszerűsítése lenne, mégis, ha figyelembe vesszük, hogy ezek, ha nem is kizárólagosan, de túlnyomórészt a polgári sajtóban, sőt hivatalos állami okiratokban jelentkeznek, megszorított használatuknak egyebek között talán ilyen okokat is tulajdoníthatunk. Nem egészen ez a helyzet a *munkamegtagadás* ~ *megttagadja a munkát* esetében: ezeket valamennyi forrásban megtaláljuk, sőt egyes ritka esetekben még manapság is találkozhatunk velük, pl. „A sztrájkoló munkásokat [Franciaországban] katonai szolgálatra akarják behívni, hogy a *munkamegtagadás* katonai fegyelemsértésnek minősüljön” (Szabad Nép, 1947. nov. 30).

18. Említettük, hogy napjainkban a sztrájk fogalomkörének kifejezésére a meghonosodott idegen szón kívül a *munkabeszüntetés* és ennek igés megfelelője *beszünteti a munkát* járatos, így felelnünk kell még arra a kérdésre, mi vezetett erre az egyszerűsítésre és miért éppen ezek az elemek élnek tovább.

A *sztrájk* és továbbképzései tekintetében a felelet magától adódik: *sztrájk* szavunkat azért vettük át, mert az új fogalmat egyértelműen ez az idegen szó fejezte ki; egész története folyamán láttuk, hogyan nyomul előre, hogyan terjed ki használata egyre újabb és újabb rétegekre és evvel párhuzamosan hogyan magyarosodik meg, s ma már a fogalmat és a szót szinte nem is tudjuk egymástól elválasztani.

A magyarul beszélő nyelvi közösség azonban nem elégedett meg az idegen szó átvételével; egyrészt az új fogalmat már az átvétel előtt is el kellett nevezni, másrészt a nyelv szinte korlátlan lehetőséget nyújt minden új fogalom kifejezésére. Ismeretes, hogy az új fogalom elnevezése a már meglévő nyelvi elemek segítségével, általában szóalkotással (összetétel és képzés) és jelentésátvitellel történik. Ez utóbbinak pedig az útja az egyszerűtől a bonyolultabb, a konkrétól az absztrakt felé vezet. Így történt ez a mi esetünkben is, azonban a később keletkezett elvontabb, szűkebb 'sztrájk, sztrájkol' stb. jelentés veszett el, míg az *abbahagyja a munkát, munkaszünet, szünetel* stb. eredeti jelentésükben ma is elevenek. Az újabb jelentések visszafejlődéséről van itt tehát szó, mivel az újabb jelentés mellett vele egyidőben még a régi, eredeti jelentés is használatos volt. Erre vonatkozólag csupán néhány példára szorítkozunk: „szünetelnek Dél-Walesben a kőszén- és vasbányák” (MHKr. 1873. jan. 26.; a párhuzamos német szövegben: *stehen still*), „Majdnem minden iparág szünetel és a munkások ezrei lézengenek tétlenül. A munkahiány és a munkamegszüntetés Angliában óriási mérveket ölt” (N. 1884. máj. 4.), „a szünetelő mesterek... most már nehezen kapnának elég munkást műhelyeik számára” (Fg. 1884. jún. 14.). Szándékosan választottunk olyan példákat, amelyekben a minket érdeklő nyelvi elem a szövegkörnyezet pontos tanulmányozása nélkül eléggé kétértelmű. Ilyen példákat azonban nemcsak a szünetelre idézhetünk, hanem a *munkaszünetre* is; most csak a *vasárnapi munkaszünet* szókapcsolatot említjük. Ha pedig meggondoljuk, hogy a múlt század 80-as és részben 90-es éveiben a munkásosztály milyen szívós harcot folytatott a hétvégi pihenőnap (= vasárnapi munkaszünet) kivívása érdekében, egyszerre megértjük, hogy a *munkaszünet* szó miért vesztette el 'sztrájk' jelentését. Találunk ebben az időben olyan szöveget is, amelyben a *munkabeszüntetés* eredeti 'a munka befejezése' jelentésében fordul elő: „átnyújtotta a segédek kérvényét, melyben hétköznapon a 6 órai, ünnep előtti fizető napon az öt órai *munkabeszüntetést* kérik” (N. 1884. júl. 27.); a következő példában pedig a *beszünteti a munkát* 'a munkát szünetelteti' értelmű: „A munkások május 1-én sztrájkoltak, miért a bányainspektorság azzal fenyegette meg őket, hogy *beszüntette a munkát* egész május 5-ig” (Kis Újság, 1890. máj. 5.).

A minket érdeklő nyelvi elemek tehát egymásnak egyenesen ellentmondó jelentésekben is használatosak lettek. Az azonos szókészleti elem egyidőben történő szélesebb jelentéskörben való használata és szűkebb körű, sajátos alkalmazása már önmagában is arra vezethet, hogy valamelyikük előbb-utóbb kiszoruljon a nyelvhasználatból. Így volt ez a minket érdeklő esetben is, és a már említett tényezőkhöz hozzájárult még az is, hogy a jelölt fogalom nyelvi kifejezésére más, illetve azonos szókészleti elemek is rendelkezésre állottak. Az azonos nyelvi elemek egyidőben élő azonos és eltérő, régi és új jelentései közötti elkülönülés megy végbe: a *munkabeszüntetés* ~ *beszünteti a munkát* egyre inkább a 'sztrájk', illetve 'sztrájkol' jelentést veszi fel és fokozatosan elveszíti régi jelentéskörét, vele párhuzamosan pedig a többi szókészleti elemnél a fejlődés fordított.

Nehezebb megfelelni arra a kérdésre, hogy a nyelvi elkülönülésnek miért éppen ez volt az iránya, mivel a külsőleges, pusztán logikai megfontolás erre feleletet nem ad. Erre vonatkozó feltevésünket már több ízben kifejtettük: a *beszünteti a munkát* egyrészt a határozott cselekvést tükrözi, másrészt pontos, bár kissé magyartalan megfelelője a német *die Arbeit einstellen* kifejezésnek; ha pedig tekintetbe vesszük hazai munkásosztályunknak csaknem a XIX. század végéig meglevő kétnyelvűségét, ez a körülmény egyáltalán nem lebecsülendő. Így kapunk magyarázatot arra nézve is, hogy a *meg-* és *beigekötő* közül miért az utóbbi tapadt jobban ezekhez. Végeredményben tehát, ha létrejött nem is a legszabályosabb, újabb jelentésselkülönülésnek lehetünk tanúi: *munkabeszüntetés* 'sztrájk' — *munkamegszüntetés* 'a munka abbahagyása, a munka szüneteltetése', ezért a *munkabeszüntetés* ~ *beszünteti a munkát* 'sztrájk, sztrájkol' jelentésben ma már nem kárhoztatható. E véleményünk megegyezik KOVALOVSKY MIKLÓS elvi állásfoglalásával: „Az a lényeg, van-e valami jelentésfunkciója az igekötőnek, ad-e valami lényeges többlet a szóhoz vagy sem. Fontos azonkívül annak a figyelembevétel is, hogy az igekötőnek a magyarban kialakult szerepe nincs-e ellentétben az új használattal” (NyFK. 175). A *beszünteti a munkát* 'sztrájkol' ~ *munkabeszüntetés* 'sztrájk' esetében az igekötőnek, mint láttuk jelentésmegkülönböztető szerepe van, ami pedig a nyelv rendszerében elfoglalt helyét illeti a *meg-* igekötőhöz hasonlóan mind a számításba jöhető kezdő — mozzanatos, mind a perfektív árnyalatot kifejezheti.